

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counseling and Care

Sayı: 12 • Aralık 2025 • 295-306
Issue: 12 • December 2025 • 295-306

Hastanelerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri

Yıldızhan, Ş. (2024). *Hastanelerde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri.*

Ankara: İlahiyat Yayınları (286 s.)

Yıldızhan, Ş. (2024). *Spiritual counseling and care services in hospitals.*

Ankara: İlahiyat Publications (286 p.)

ISBN: 978-625-6640-62-7

Mensur Özel

Doktora Öğrencisi | PhD Student

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi | Eskişehir Osmangazi University

✉ mensurr26@hotmail.com | 0000-0002-7203-9399

Eskişehir | Türkiye

<https://doi.org/10.56432/tmdrd.1752596>

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi

Turkish Journal for the Spiritual Counseling and Care

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü • Article Type	Kitap İnceleme • Book Review
Geliş Tarihi • Received	28 Temmuz 2025 • 28 July 2025
Düzeltilme Tarihi • Revised	10 Kasım 2025 • 10 November 2025
Kabul Tarihi • Accepted	15 Kasım 2025 • 15 November 2025
Yayın Tarihi • Published	30 Aralık 2025 • 30 December 2025
Değerlendirme • Review	Çift Taraflı Kör • Double-Blind
Hakem • Peer-Review	Dış-Bağımsız • External-Independent
Benzerlik Taraması • Similarity Check	Tamamlandı • Completed
Etik Onay • Ethical Approval	Etik Gerekmez • Ethics Not Required
Çıkar Çatışması • Conflict of Interest	None • Yok
Finansman • Funding	Finansman Yok • No Funding
Lisans • License	Creative Commons BY-NC 4.0
Dergi İletişim • Journal Contact	https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd

Ö z e t

Yıldızhan'ın doktora tezine dayanan bu kitap, hastanelerde sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini kurumsal, bireysel ve yapısal boyutlarda değerlendirmektedir. Nitel araştırma yöntemiyle yürütülen saha çalışmasında, manevi danışmanlar, sağlık personeli ve hastaların deneyimlerine dayanarak hizmet sunumunda karşılaşılan sorunlar belirlenmiş ve çözüm önerileri geliştirilmiştir. Türkiye'nin altı bölgesinden elde edilen veriler, çalışmanın temsil gücünü artırmakta ve bulguların geçerliliğini güçlendirmektedir.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Manevi danışmanlık ve rehberlik • Sağlık hizmetleri • Hastane
Psiko-sosyal destek • Nitel araştırma

A b s t r a c t

This book, based on Yıldızhan's doctoral dissertation, examines spiritual counseling and guidance services in hospitals at institutional, individual, and structural levels. Employing a qualitative fieldwork design, the study identifies challenges in service delivery and proposes solutions grounded in the experiences of spiritual counselors, healthcare professionals, and patients. The data collected from six regions of Türkiye enhance the study's representational breadth and contribute to the reliability and validity of its findings.

K e y w o r d s

Spiritual counseling and care • Health services • Hospital
Psycho-social support • Qualitative research

Dr. Şeref Yıldızhan, 1988 yılında Zonguldak Kdz. Ereğli’de doğmuştur. Ereğli Anadolu İmam-Hatip Lisesinden 2005 yılında, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 2011 yılında mezun olmuştur. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı’nda hazırladığı *Yaz Kur’an Kurslarına Katılan Öğrenci Ailelerinin Sosyokültürel Durumları Üzerine Bir İnceleme -Zonguldak/Ereğli Örneği* başlıklı yüksek lisans teziyle 2014 yılında bilim uzmanı olmuştur. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümünde *Hastanelerde Yürütülen Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinde Problem ve Beklentiler* konulu çalışmasını tamamlayarak 2023 yılında doktor unvanını almıştır. 2007 yılında Diyanet İşleri Başkanlığında başladığı imam-hatiplik görevini 2020 yılına kadar sürdüren yazar halen Zonguldak İl Müftülüğü’nde şube müdürü olarak çalışmaya devam etmektedir.

Yazar, *Hastanelerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri* başlıklı bu kitabını 2023 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümünde *Hastanelerde Yürütülen Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinde Problem ve Beklentiler* konulu doktora tezinden yararlanarak hazırlamıştır. Ayrıca *Pandemi Döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Yürüttüğü Kur’an-ı Kerim Öğretim Programı’nın (Uzaktan Eğitim) Değerlendirilmesi (Zonguldak İli Örneği)* ve *Çevreme Duyarlıyım Değerlerime Sahip Çıkıyorum Projesinin Değerlendirilmesi (Zonguldak İli Örneği)* başlıklı çalışmaları bulunmaktadır.

Batı’da uzun zamandır yürütülen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri ülkemizde daha başlangıç aşamasındadır. Türkiye’de 1995 yılında din ve moral hizmetleri adıyla başlayan manevi danışmanlık hizmetleri, bir buçuk yıl gibi kısa bir süre uygulanmıştır. Daha sonra 2015 yılında hastanelerde manevi destek ve rehberlik hizmetleri adıyla tekrar başlatılmıştır. Şeref Yıldızhan’ın kaleme aldığı bu eserde hastanelerde yürütülen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri değerlendirilmiştir. Bu bağlamda eserde manevi danışmanlık hizmetlerinde manevi danışman, sağlık personeli ve hasta olmak üzere her üç grubun görüş ve düşünceleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Manevi danışmanlık hizmetlerinin daha işlevsel yürütülebilmesi için hizmette yaşanan problemleri ve beklentileri tespit etmeyi amaçlayan yazar, sorunlara ilişkin çözüm önerileri de ortaya koymaktadır.

İncelenmesi yapılmakta olan bu eser giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı ve önemine değinilmiştir. Birinci bölümde teorik ve kavramsal çerçeve ortaya konulmuş, maneviyatın ne olduğu ve diğer bilimlerle ilişkisi ele

alınmıştır. Manevi danışmanlık ve rehberliğin tanımı, Batı'da ve ülkemizdeki gelişimi, önemi ve gerekliliği üzerine durulmuştur. İkinci bölümde araştırmanın model ve desenine, çalışma grubuna, veri toplama tekniklerine, verilerin toplanma sürecine dair bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde ise araştırmanın bulgularına yer verilmiştir. Ortaya çıkan veriler alana dair yapılan diğer araştırma bulgularıyla karşılaştırmalı bir yöntemle ele alınmıştır. Kitabın sonuç bölümünde ise araştırmaya dair bulgular özetlenmiş ve alana dair öneriler ortaya konulmuştur.

Yazar, kitabın Giriş kısmında (ss. 15-19) modernleşme ve küreselleşmenin getirdiği yeniliklerin insan hayatını kolaylaştırmış ve maddi anlamda önemli imkânlar sunmuş olmasına rağmen, manevi anlamda insanların sorunlarını çözemediği üzerinde durmuştur. Günümüz insanının bireycilik, bencillik, yalnızlık ve sorumluluktan kaçınma gibi psikolojik ve ruhsal sorunlarla karşı karşıya kalmasının; modernleşme sürecinin ortaya çıkardığı maddiyat merkezli yaşam standartları ile bu standartların beslediği daha fazla kazanma ve tüketme arzusuyla ilişkili olduğu ifade edilmektedir. İnsanın yalnızca maddi bir varlık olarak değerlendirilemeyeceği, aynı zamanda manevi bir boyuta da sahip olduğu; bu nedenle insana yönelik anlayış ve müdahalelerin bütüncül bir perspektifle ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin kurumsal olarak ilk defa Batı dünyasında ortaya çıktığı, İslam dünyasında ise bu alanın kurumsallaşması konusunda görece geç kalındığı belirtilmektedir.

Türkiye'de hastaneler kapsamında baktığımızda manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri ilk defa 1994-1996 yılları arasında gerçekleşen bir çalışma ile başlamış fakat uzun vadeli bir program yürütülemediği. Eserde daha sonra 2015 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı ile Sağlık Bakanlığı arasında imzalanan işbirliği protokolü ile başlayan "hastanelerde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin" günümüzde artarak devam ettiği bilgisi verilmiştir. Kitabın giriş kısmında okuyucuya tarihi süreçle ilgili ön bilgiler verilmesi, hastanelerde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetinin arka planını ortaya koyması açısından önemlidir.

Kitabın *Teorik ve Kavramsal Çerçeve: Manevi Danışmanlık ve Rehberlik* adlı birinci bölümünde (ss. 21-69) ilk olarak maneviyat kavramının anlamı ve tanımı yer almıştır. Maneviyat kavramının çok boyutlu ve soyut olmasından dolayı farklı şekillerde ifade edildiğinin üzerinde duran yazar, akademik yazında ise bazen din ile eşdeğer, bazen din ile karşıt bazen de dinden daha kapsamlı tanımlamalarla ifade edildiğini belirtmiştir. Maneviyat kavramının Batı ile ülkemizdeki anlamlarını

karşılaştırarak İslam geleneğinde din ve maneviyatın bir bütün olarak telakki edildiğini ifade etmiştir. Günümüz modern dünyasında sekülerizmle beraber maneviyatın farklı tanımlamalar aracılığı ile din çerçevesinde uzaklaştırıldığını fakat din ve maneviyatın ayıramayacağını, ne maneviyatsız bir din ne de dinsiz bir maneviyat olamayacağını ayet ve hadislerle temellendirmiştir. Bu bölüm maneviyat kavramını ortaya koyma açısından değerlidir.

Maneviyat-Sağlık İlişkisi başlığı altında sağlık hizmetlerinde son yıllarda maneviyat eksenli araştırmaların arttığına değinilmiş, Batı'da ve ülkemizde yapılan araştırmaların sonuçları verilerek maneviyat ile beden sağlığı arasında pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir (ss. 21-37).

Eserin *Manevi Danışmanlık* başlığı altında (ss. 38-60) beş alt başlık bulunmaktadır. Araştırmacı ilk olarak *Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Kavram Çeşitliliği* başlığı altında manevi danışmanlık ve rehberlik kavramını Batı'daki en yaygın kullanım şekillerini belirtmiş, ülkemizde ise ilahiyat alanındaki akademisyenlerle sağlık alanındaki akademisyenlerin kullandıkları kavramlara yer vermiştir. Kavramın farklı alanlarda kullanılması, kullanıldığı alanda farklı anlamlar yüklenilmesi ve kişilerin kullanım tercihlerine göre ülkemizde ve Batı'da manevi danışmanlık ve rehberlik alanıyla ilgili ortak bir kavramdan bahsedilemeyeceği üzerinde durulmuştur. *Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Tarihsel Süreci* başlığı altında *Batı'daki Tarihsel Süreç* ve *Ülkemizdeki Tarihsel Süreç* ayrı başlıklar altında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Yazar, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin, insanın varoluşuyla birlikte başlayan kadim bir ihtiyaç olduğunu; zira insanın tarihsel süreç boyunca yaşamın anlam ve amacını sorguladığını ve içinde bulunduğu hayata ilişkin sorularına yanıt bulabilmek için bir rehber yahut danışmana duyduğu gereksinimin süreklilik arz ettiğini vurgulamaktadır.

Eserde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin kökeninin tarihin en erken dönemine kadar uzandığını, Mısırlılar ve Eski Yunanlardan kalma kabartma ve heykel kalıntılarındaki bulgulara dayandırılrsa da modern bir hizmet olarak ortaya çıkış dönemi 19. ve 20. yüzyıllar olduğu belirtilmiştir. Batı'da manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini bilimsel bir yaklaşımla ele alan ve bu konuda çalışmalar yapan kişilerin çalışmalarına değinilerek; dernekleşme faaliyetleriyle birlikte manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmalarının önemli bir ivme kazandığına ve kurumsallaşmaya başladığına da dikkat çekilmiştir. Kurulan derneklerin hangi yıllarda kurulduğu ve hangi standartlarda oldukları ortaya konularak; Amerika, İngiltere, Almanya ve Hollanda'da

manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin nasıl yürütüldüğü hakkında bilgiler verilmiştir.

Ülkemizde ise manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetlerinin yirmi yıllık bir geçmişe sahip olsa da akademik anlamda yapılan çalışmaların daha eskiye dayandığı belirtilmektedir. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sempozyum, kongre, çalıştay ve sahada yürüttüğü hizmetler bakımından, bu alanın kurumsallaşmasına dair önemli katkılar sunduğu ifade edilmektedir. Bu bölümde, manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetlerinin dünyada ve Türkiye'deki tarihsel gelişimine ilişkin ayrıntılı bilgilerin sunuluyor olması, alanda araştırma yürüten okuyucular açısından önemli bir başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır.

Yazar *Hastanelerde Yürütülen Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri* başlığı altında (ss.60-69) Batı'da uygulama alanı olarak hastanelerde tedavi gören hastalara destek olmak, moral ve motivasyon sağlamak, ibadetlerini yerine getirmesinde yardımcı olmak amacıyla hastanelerde 20. Yüzyıldan beri geliştirilerek uygulandığını belirtmektedir. Bu bölümde ülkemizde 2015 yılından itibaren manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin hastanelerde sunulmaya başlandığı ve bu yöndeki kurumsallaşmanın geç kalmasının nedenleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca MDR hizmetlerinin uygulama alanı olarak hastanede bir 'manevi danışman' bulunmasının gereğini ortaya koyan çalışmaların sonuçları paylaşılmış, "hasta, hasta yakını ve sağlık personelinin" kapsayan bir danışmanlık hizmeti sunulmasının öneminden bahsedilmiştir. Bu bölümde ülkemizde hastanelerde manevi danışmanlık hizmetlerinin geç kalmasının nedenlerinin ele alınması bu hizmetin nasıl sunulması ile ilgili yapılan tespitler ve öneriler, alanın gelişimi açısından değerlidir.

"Diyanet İşleri Başkanlığı ile Sağlık Bakanlığı Arasında Hastanelerde Manevi Destek Sunmaya Yönelik İş birliği Protokolü" çerçevesinde Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastane ve kurumlarda talep eden hasta, hasta yakınlarına ve hastane personeline, sağlık hizmetlerinin aksamaması göz önünde bulundurularak, dini ve manevi konularda rehberlik ve danışmanlık hizmetleri sunulması hedeflenmiştir. Günümüzde sağlık kuruluşlarında manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunan 250 manevi danışman olduğu bilgisi verilerek bölüm bitirilmiştir.

Kitabın ikinci bölümünde ise *Araştırmanın Tasarımı ve Araştırma Sürecine* değinilmiştir. (ss. 71-82) Araştırmanın modeli ve deseni, çalışma grubu, veri toplama araçları, araştırmacının rolü, veri toplama süreci, verilerin analizi, araştırmanın sınırlılıkları alt başlıklarla incelenmiştir.

Yazar, bu çalışmasında nitel araştırma yöntemi kullanmıştır. Bu çerçevede hastanelerde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde muhatap kitlenin uygulamaya dair düşünce ve deneyimlerini, sürece dair etkilerini ve süreçten nasıl etkilendiklerini, uygulamaya dair beklentilerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Bu araştırmada çalışma grubu olarak 18 manevi danışman, 20 sağlık personeli ve 10 hasta olmak üzere toplamda 48 kişilik bir katılımcı grubu belirlenmiştir. Akdeniz Bölgesi'ndeki hastaneden gerekli izinlerin çıkmaması sebebiyle Türkiye'nin altı bölgesinden veri toplanmıştır. Veri toplama aracı olarak ise görüşme tekniğinden istifade edilerek yapılandırılmış ve yarı-yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır. Görüşme formları manevi danışmanlara yönelik, sağlık personeline yönelik ve hastalara yönelik olmak üzere üç farklı formda hazırlanmıştır.

Araştırmacı çalışmada katılımcı olmayan gözlemci rolünde olup verileri gözlemci olarak toplamış ve değerlendirmiştir. Yazar, veri toplama sürecinde katılımcılarla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirdiğini, bazı katılımcılarla ise telefon görüşmeleri aracılığıyla veri elde ettiğini ifade etmektedir. Görüşmelerin 10-20 dakika arasında sürdüğünü, görüşmeler esnasında ses kayıtları alındığını daha sonra bu ses kayıtlarının deşifre edilerek yazıya aktarıldığını ve MAXQDA 22 nitel veri araştırma programıyla içerik analizi yapıldığını belirtmiştir.

Kıtabın üçüncü ve son bölümü *Bulgular ve Tartışma* kısmıdır (ss. 83-252). Bu bölümde hastanelerde yürütülen MDR Hizmetlerinde problem ve beklentilere yönelik manevi danışman, sağlık personeli ve hasta ile yapılan görüşmelerden elde edilen veriler 3 ana tema altında incelenmiştir. Bunlar; *Manevi Danışmanlara Yönelik Düşünce ve Deneyimler*, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Yönelik Düşünce ve Deneyimler*, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Yönelik Beklenti ve Öneriler*. Ana temaların içerisinde MAXQDA 22 Kod-teori modeline göre alt temalara da yer verilmiştir.

Manevi Danışmanlara Yönelik Düşünce ve Deneyimler başlığı altında 6 alt tema bulunmaktadır. *Manevi Danışmanların Eğitim Yeterlilikleri Hakkındaki Düşünceler* başlıklı alt temada araştırmaya katılan katılımcıların, manevi danışmanların eğitim yeterlilikleri hakkındaki düşüncelere ilişkin kodları incelendiğinde en az lisans seviyesinde bir eğitim alması gerektiği 15 katılımcı tarafından dile getirilmiştir. Katılımcılardan 25 kişi manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetini yürütecek kişinin lisansüstü bir eğitim programını bitirmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Manevi danışman kültür, inanç ve değerler bakımından birbirinden çok farklı hastaya manevi destek hizmeti sunmaktadır. Hastanelerde çok farklı sosyo-kültürel yapıya sahip hastalarla karşılaşabilmektedir. Bu bakımdan hastanelerde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini yürütecek personelin lisans ve lisansüstü eğitim sürecinde dini ilimlerle birlikte aynı zamanda psikoloji ve sosyoloji gibi eğitimleri alması katılımcılar tarafından gerekli görülmektedir.

Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini yürütecek personele göreve başlamadan önce “manevi destek eğitimi” seminerleri düzenlenmektedir. Bu eğitimler, Türkiye’de 200 saatlik bir ders programını kapsamaktadır. Avrupa’daki örneklerine baktığımız zaman en az 400 saatlik manevi danışmanlık eğitiminin tamamlanmış olması gerekmektedir. Araştırmaya katılan manevi danışmanlar, Türkiye’de yürütülen manevi destek eğitimlerinin daha etkin hâle gelebilmesi için, uygulamaya dönük boyutu temsil eden staj süresinin artırılarak geliştirilmesi gerektiğini ifade etmektedirler.

Manevi Danışmanların Mesleki Yeterlikleri Hakkındaki Düşünceler başlıklı alt temada manevi danışmanların “empati sahibi olması gerektiği, iletişim becerileri iyi olan, danışanın psikolojisine göre hareket eden, gönüllü, samimi, güler yüzlü vb. niteliklere sahip olmalı” şeklinde kodlar ortaya çıkmıştır. Buna göre mesleki yeterliliğinin yanında pozitif kişilik özelliklerine sahip olması gerektiğine dair ifadelere de yer verilmiştir.

Diğer alt tema ise *Manevi Danışmanların Uygulamalı Eğitim Hakkındaki Düşünceleri*’dir. Bu başlık altında katılımcılar, hastanelerde görev yapacak manevi danışmanların teorik eğitimle birlikte uygulamalı eğitim alması gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca uygulamalı eğitimin önemli olduğu ve ‘bir aydan az’ olmaması gerektiği belirtilmiştir.

Manevi Danışmanların Uygulanan Plan, Program ve Yöntemler Hakkındaki Düşünceleri başlıklı alt temada “görüşmeler bir program çerçevesinde gerçekleşmeli, görüşmeler talep üzerine olmalı, görüşmelerde danışana göre hareket edilmeli ve görüşmelerde kaynak kitap ve materyaller olmalı” şeklinde kodlar ortaya çıkmıştır. Veriler incelendiğinde araştırmaya katılan 18 manevi danışmandan 4 tanesi manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde yardımcı kaynak kitap ve materyallerin olması gerektiğini ifade etmiştir.

Manevi Danışmanların Statü ve Özlük Hakları Hakkındaki Düşünceleri başlıklı alt temada sağlık kuruluşlarında yürütülen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde müstakil bir manevi danışmanlık kadrosu olması gerekliliği ifade edilmiştir. Bununla birlikte manevi

danışmanlardan bazıları statü ve özlük hakları bakımından bir sıkıntı yaşamadığını söylerken bazıları da maddi anlamda iyileştirmeler beklediğini belirtmiştir.

Manevi Danışmanların Akademik Çalışmalar Hakkındaki Düşünceleri başlıklı alt temada “akademik anlamda desteklenmeli, seminer ve çalıştayların yetersizliği” şeklinde kodlar ortaya çıkmıştır. Araştırmaya katılan manevi danışmanlardan bazıları, manevi danışman adaylarının yüksek lisans ve doktora sürecinde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine yönelik eğitimler almaları için bölümlerin oluşturulması gerektiğini ifade etmiştir. Manevi danışmanlar, seminer ve çalıştayların motivasyon, farkındalık ve tecrübe paylaşımı gibi birçok açıdan yararlı olduğunu ifade etmiş ve bu etkinliklerin artırılması gerektiğini vurgulamışlardır.

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Yönelik Düşünce ve Deneyimler başlıklı ikinci ana temada MAXQDA 22 kod-teori modeline göre 6 alt tema ortaya çıkmıştır. Veriler incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğu hastanelerde yürütülen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin toplum tarafından bilinmediğini ifade etmiştir. Araştırmaya katılan bazı katılımcılar hizmetin paydaşlarından olan kurum çalışanlarının bile böyle bir hizmetin varlığından haberdar olmadığını dile getirmişlerdir. Bu tespitler, hastanede manevi danışmanlık alanının az bilinir oluşunun sebeplerini ortaya koymaktadır.

Hastanede yürütülen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerindeki fiziki şartlara dair bulgular incelendiğinde; katılımcıların bu konuda daha çok iyileştirmeler yapılmasını istedikleri görülmektedir. Araştırmaya katılan manevi danışmanlardan dokuzu hastanelerde kendilerine ait özel çalışma odalarının bulunması gerektiğini söylemişlerdir.

Araştırmaya katılan hastalardan bazıları manevi danışmanlardan dini bilgi ile hastane ortamında ibadetlerin nasıl yapılacağı konusunda destek talebinde bulduklarını ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılan hastaların tamamı manevi danışmanların ilgisinin gayet olumlu olduğunu belirtmiştir.

Sağlık kuruluşlarında sunulan MDR hizmetlerine ilişkin çalışma usul ve esaslarında, denetimlerin zamanı ve yöntemi açıkça tanımlanmış olmasına rağmen, uygulamada hastanelerde yürütülen MDR faaliyetlerinin müftülükler tarafından gereği gibi denetlenmediği tespit edilmiştir.

Katılımcıların bir kısmı, sistematik ve düzenli işleyen bir denetim mekanizmasının oluşturulması hâlinde, hastanelerde yürütülen MDR hizmetlerinin işlevselliğinin artırılacağını, manevi danışmanların görev ve sorumluluklarının daha etkin biçimde kontrol edilebileceğini ve alanda karşılaşılan sorunların daha sağlıklı bir şekilde tespit edilebileceğini ifade etmiştir.

Araştırmaya katılan hastaların tamamı hastanelerde sunulan bu hizmetin hastaların iyileşmesine önemli katkı sağladığını ifade etmiştir.

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Yönelik Beklenti ve Öneriler başlıklı üçüncü ana temada MAXQDA 22 kod-teori modeline göre 2 alt tema ortaya çıkmıştır. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Yönelik Kurumsal Anlamdaki Beklenti ve Öneriler* başlıklı alt temada “manevi danışmanların sayıları artırılmalı, ayakta hastaya hizmet verebilmeli, maddi anlamda bütçe oluşturulmalı, müftülükler ve hastane yönetimi bu hizmeti sahiplenmeli” şeklinde kodlar ortaya çıkmıştır. Diğer alt tema ise *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinin Tanıtımına Yönelik Beklenti ve Öneriler*'dir. Bu başlık altında katılımcılar tanıtımların daha fazla yapılması gerektiğini, kitle iletişim araçları, afiş ve broşür aracılığıyla insanlara ulaşılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Sonuç olarak, bu kitap hastanelerde sunulan MDR hizmetlerinin mevcut durumu, hizmet sürecinde karşılaşılan sorunlar ile bu alana dair beklenti ve önerileri; manevi danışmanlar, sağlık personeli ve hastalardan oluşan üç temel paydaş grubunun deneyim ve görüşlerine dayalı olarak sistematik biçimde ortaya koymaktadır. Böylelikle, söz konusu hizmet alanının akademik düzeydeki araştırma boşluğunu doldurmada ve bu alanda yapılacak müstakbel araştırmalara güçlü bir kuramsal ve uygulamalı referans sunmaktadır. Eser, hastanelerde MDR hizmetlerinin sahadaki uygulama boyutlarını bütüncül biçimde ele almasıyla MDR alanına önemli katkılar sunmaktadır. Özellikle uygulayıcılara ve politika yapıcılara rehberlik edici yönüyle hem akademik hem pratik düzeyde özgün bir kaynak niteliğindedir.

Aşağıda yer alan değerlendirme, eserin bilimsel niteliği, katkı potansiyeli ve geliştirilebilir yönleri bakımından çok boyutlu bir içerik analizine dayalı olarak hazırlanmıştır. Çalışmanın güçlü yanları, akademik literatüre sağladığı katkılar doğrultusunda vurgulanmakta; zayıf ve geliştirilebilir yönleri ise metodolojik, içeriksel ve biçimsel açılardan eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmektedir:

(a) *Güçlü yönleri:* (i) Eser, Türkiye’de güncel, gelişime açık ve profesyonel düzeyde kurumsallaşması arzu edilen bir hizmet alanı olan

hastanelerdeki manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarını konu edinmesi bakımından literatüre anlamlı bir katkı sunmaktadır. (ii) İçerik bağlamında, bu hizmetlerin kapsamlı bir analizini sunarak alana dair akademik literatürde var olan yapısal boşluğu nitelikli biçimde doldurduğu görülmektedir. Eser, teorik veya betimleyici düzeyde kalan önceki çalışmalardan farklı olarak sahadaki uygulama boyutlarını bütüncül biçimde ele almaktadır. (iii) Hizmetin tarihsel gelişimine ve Batı'daki uygulama örneklerine yer verilmesi, çalışmaya karşılaştırmalı bir derinlik kazandırmakta ve okuyucunun konuya ilişkin analitik bir perspektif geliştirmesine imkân sağlamaktadır. (iv) Verilerin Türkiye'nin altı farklı bölgesinden toplanmış olması, çalışmanın bulgularına ulusal düzeyde temsiliyet kazandırmakta ve önerilerin genellenabilirliğini güçlendirmektedir. (v) Nitel araştırma yönteminin sistematik ve tutarlı biçimde uygulanmış olması, elde edilen bulguların güvenilirliğini ve geçerliliğini desteklemektedir.

(b) *Zayıf yönleri:* (i) Eserde sunulan tablolar genel itibarıyla açık ve anlaşılır olmakla birlikte, bazı sayfaların baskı kalitesinden kaynaklanan teknik sorunlar nedeniyle şekillerin bütünlüğü, katılımcı beyanlarının detayları, dipnotlar ve ek materyallerin okunabilirliği sınırlı kalmıştır. (ii) Araştırma verilerinin Türkiye'nin altı bölgesinden toplanmış olması metodolojik açıdan güçlü bir unsurken, Akdeniz Bölgesi'nden herhangi bir veri elde edilememiş olması, temsiliyet açısından bir boşluk oluşturmakta ve sınırlı kalmaktadır. (iii) Manevi danışmanlık hizmetlerine ilişkin bulgular oldukça kapsamlı biçimde sunulmuş olsa da sağlık personeli ve hasta perspektiflerinin bazı alt temalarda daha sınırlı temsil edildiği tespit edilmiştir. (iv) Katılımcı sayısının nitel araştırma normlarına uygun olduğu belirtilse de bazı alt temalarda veri tekrarlarının yoğunluğu özgün yorumların derinlemesine analizini zorlaştırmaktadır. (v) Eserde yer verilen Batı'daki uygulama örnekleri tarihsel bağlamda açıklayıcı olmakla birlikte, bu örneklerin Türkiye bağlamıyla kurduğu etkileşim sınırlı kalmış ve kültürel uyarlamalara yönelik detaylandırmalar yeterince derinleştirilmemiştir.

(c) *Geliştirilebilir yönleri:* (i) Eserde, Batı'daki manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarına yer verilmiş olmakla birlikte, farklı kültürel bağlamlara sahip ülkelerde gerçekleştirilecek saha araştırmalarıyla bu karşılaştırmaların daha derinlikli ve çok boyutlu hale getirilmesi mümkün olabilir. (ii) Kitabın kapak tasarımı genel olarak sade ve işlevsel olmakla birlikte, akademik içeriği yansıtacak şekilde daha özgün görsel unsurlar ve renk tercihleriyle görsel çekiciliği ve tematik vurgusu artırılabilir. (iii) Araştırma kapsamında kullanılan görüşme formlarının örneklerinin ekler kısmında tam metnin baskı kalitesi arttırılmış bir

şekilde sunulması, eserden yararlanacak araştırmacılar açısından metodolojik şeffaflık ve yeniden üretilebilirlik açısından fayda sağlayacaktır. (iv) Katılımcı profillerine ilişkin demografik verilerin daha ayrıntılı biçimde tablolaştırılması, bulguların bağlamsal analizini güçlendirecek ve yorumlamayı daha tutarlı kılacaktır. (v) Bulguların teorik çerçeve ile entegrasyonu bazı temalarda güçlü biçimde kurulmuşken, bazı tematik alt başlıklarda bu kuramsal bağlamın daha açık ve sistematik biçimde geliştirilmesi faydalı olacaktır.